

DRESDEN VE VATİKAN YAZMA NÜSHALARINA GİRMEYEN OĞUZNAME HİKÂYESLERİ

Prof. Dr. Fuzuli BAYAT*

Öz: Türk millî düşüncesinin, tarihinin en değerli eseri olan Dede Korkut Boylarının XV. yüzyıla tekabül eden Dresden ve Vatikan yazma nüshalarında bulunmayan birçok olay ve kahraman kadrosu sözel şekilde Balkan Dağlarından Kazak çöllerine, Amu Derya'dan Hazar Denizi'ne kadar geniş bir alanda yaşayan Oğuzların tarihi geçmişini anlatan hikâyelerde canlı şekilde yaşatılmaktadır. Şöyle ki Dede Korkut hikâyeleri bugün dahi varlığını Anadolu, Azerbaycan, Kazak, Karakalpak ve özellikle de Türkmen sahasında canlı icra ortamında sürdürmektedir. Dresden ve Vatikan yazma nüshaları ile sözlü kültürde yaşayagelen Dede Korkut olayları aradan geçen altı asır zarfında birçok değişikliğe uğramış, hatta Türkmen bahşılarının anlattıkları yazma nüsha ile aynı olan Dede Korkut Boylarında da farklılıklar ortaya çıkmıştır. Burada değişik adlarla bilinen Oğuzların sevimli kahramanı Bamsı Beyrek, Oğuz ilinin düşmanı Tepegöz'le ilgili anlatılara da değinilmiştir. Sözelde var olan olumlu, örneğin sazlıktan çıkan aslanı yenen Aslan Bey, mal-karaya zarar veren ejderi öldüren Ejder Bey, baskına gelen düşmanı basan İğdir, düşmanı yenen Utamış Han, yiğitliğiyle ün kazanmış Artık Kambağal, düşman zindanından kaçıp kurtulan Gonur Bey, yiğitlikte ün kazanan Gökkan Han ve olumsuz kahramanlardan Tokta Han, Ak Bay ve Kara Bay'ın boğasını çalan Talav Han vb. her ne kadar Dede Korkut hikâyelerinde görülme de sözlü gelenek için özgü olan bu Oğuznamelerin araştırılması onların yazma nüshada mevcut olan kahraman kalıpları üzerinde şekillendiğini gösterir.

Bu mekalede Dresden ve Vatikan nüshalarında olmayan Dede Korkut hikâyelerinin halk nüshasının özellikleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: yazma nüsha, oğuzname, sözlü gelenek, tarihi olay, şahıs kadrosu.

OGHUZNAME STORIES THAT ARE NOT IN DRESDEN AND VATICAN MANUSCRIPTS

Abstract: Dede Korkut stories are the greatest and the most valuable work of Turkish national thought and history. Many events and heroic figures of these stories that are not found in the Dresden and Vatican manuscripts of XV century are living in verbal explanations of the history of the Oghuzs living in the Balkan Mountains to the Kazak deserts, Amu Derya to the Caspian Sea. Thus, today Dede Korkut stories continues to perform its existence in Anatolian, Azerbaijan, Kazakh, Karakalpak and especially in Turkmen live environment. Dede Korkut

ORCID ID : 0000-0002-0811-5852

DOI : <https://doi.org/10.31126/akrajournal.671774>

Geliş tarihi : 09 Ocak 2020 / Kabul tarihi: 14 Şubat 2020

*Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü Bölüm Başkanı.

events that have taken place in oral culture with Dresden and Vatican manuscripts have undergone many changes in the last six decades, differences also appeared in the Dede Korkut stories, which is the same with the manuscript written by the Turkmen ashugs. Bamsi Beyrek- the cute hero of the Oghuz, known in various names, Tepegöz- the enemy of Oghuz nation are also investigated. Although orally existing positive heroes as Aslan Bey, who defeated the lion that came out of the reed, Ejder Bey, who killed the dragon damaging cattle, Ighdir, who killed enemy coming to attack, Utamish Han, who defeated the enemy, Kembaghal, who has gained fame with his valour, Gonur bey, who escaped from the enemy's prison and negative heroes Tokta khan, Talav khan stealing the bull of Ak Bay and Kara Bay and others are not seen in the Dede Korkut stories, the search for these Oghuzname, which are peculiar to oral tradition, shows that they are shaped on the heroic patterns that exist in the manuscript.

Together with Dede Korkut stories, which are not in the Dresden and Vatican manuscripts and another stories were investigated.

Key Words: writing copy, oghuzname, oral tradition, historical event, person staff

a. Yazma Nüsha ve Sözel Anlatım Sorunları

Bir inanılan tarih, bir yaşanan destan, bir kutsal efsane niteliği kazanan Oğuznamelerin anlatılması muhtemelen XI. yüzyıldan başlamaktadır. Tarihî Oğuzname yazarları da kendi devirlerinde anlatılan sözlü Oğuznamelerden yararlanmakla tarih yazmağa çalışmışlardır. Ebulgazi Bahadır Han'ın da yazdığı gibi XVII. yüzyılda sözlü Türkmen geleneğinde yaşayan Oğuzname olayları uzun zaman yazılı ve sözlü destancılıkla paralel olarak varlığını koruyabilmiştir. Ancak sözelden yazıya aktarılmakla zenginleşme, gelişme, yenilenme, varyantlaşma gibi birçok destani unsurdan mahrum kalan Dresden ve Vatikan nüshalarında bulunmayan tarihî, coğrafi, şahıs kadrosu ve olay örgüsünü içeren birçok unsurlar hâlen de Türkmenistan bahşıları arasında efsane, masal, söylence ve nihayet destan şeklinde anlatılmaktadır. Sadece Türkmenistan'da değil, Türk dünyasının birçok bölgesinde Dede Korkut kahramanları hakkında yazma nüsha dışında çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Dede Korkut Oğuznamelerinin kitaplaştırılmasının tarihini ve yerini tespit etmek güçlük yaratsa da hikâyelerin, sözel icra ortamından birbaşa yazıya alındığını boyların "Hanum hey" müracaatından veya "bir gün", "alan sabah" bah" ifadelerinden de görmek mümkündür. Mitolojik unsurlarla, şamanik inançlarla içiçe olan Dede Korkut hikâyelerini yazıya aktaran kâtip metinleri dönüşüm ve değişime uğratarak oraya ustaca İslami motifleri, inançlarla ilgili unsurları yerleştirebilmiştir. Kâtip, Oğuzların sadece al şaraptan içip eğlenen bir kavim olmadığını, alınlarını secdeye koyan, kafirleri dine davet eden, kiliseleri yıkıp mescit yapan, din uğrunda cihat eden kavim olduğunu da göstermek istemiştir. Diğer taraftan kâtipin ister Korkut hakkında verdiği özet karakterli bilgi, ister yazılı edebiyat üslubunu metne katması bilinçli şekilde olmuştur. Özetle, sözel destanı yazıya aktaran kişi Orta Çağ Türk İslam medeniyeti dünya görüşüne uyumlu bir kitap oluşturabilmiştir.

Ancak belli bir amaçla yazıya aktarılan metinlerin kurgusundan da görüldüğü gibi Dede Korkut hikâyeleri, hükümdar ve devlet erkânı önünde okunmak, bilgi edinmek için kitaplaştırılmıştır. Yazıyı aktaran her ne kadar devrin resmî yazı üslubuna dikkat etse de, her iki yazma nüshada yazı dili için özgü olan ifadelerle beraber, sözel konuşma anlatısı için de özgü olan çok sayıda deyim özelliklerini metinden çıkaramamıştır. Bugün dahi varlığını Anadolu, Azerbaycan, Kazak, Karakalpak ve özellikle de Türkmen sahasında canlı icra ortamında sürdüren Dede Korkut hikâyeleri yazma nüshada (Dresden ve Vatikan) olmayan birçok olayla donatılmıştır. Bu anlatılar bizi Dresden ve Vatikan yazma nüshalarından en az altı asır ayırdığından birçok değişikliğe uğramıştır.

Orta Asya'da canlı icra ortamında Dede Korkut Boyları kahramanlarının, özellikle de Korkut Ata efsanelerinin yaşaması olayın sadece Oğuzlarla sınırlı kalmadığını, Kıpçaklarda ve Karluklarda da bilindiğini kanıtıyor. Tayfa birliklerinin zamanla parçalanması, Oğuz boylarının daha küçük uruk biriminin içine girmesi, Oğuzların bazı Kıpçak, Karluk, Peçenek ve Yağma kabilelerini içine alması, tekrar birleşme ve tekrar parçalanma Oğuzname motiflerinin ve hikâyelerinin müşterekliğine neden olmuştur. Bu sadece Kazak, Karakalpak icra ortamında Dede Korkut motiflerinin, Oğuzname epik geleneğinin yaşatılması değil, Dresden ve Vatikan nüshalarında karşımıza çıkan ve boy olarak adlandırılan hikâyelerin canlı varyantıdır. O bakımdan özellikle, yazılı ve sözlü anlatımda var olan Dede Korkut destanlarını farklılık ve değişiklikleri ile beraber daha çok birbirini tamamlayan tek bir Oğuzname olarak değerlendirmek lazımdır. Nitekim fark ve benzerlik yazı ile söz arasındaki alakaya, münasebete ve en önemlisi de ikinci sözel kültüre göredir. Ancak Dede Korkut geleneğine bağlı motiflerle ilgili anlatıları (Tepegöz, Karaca Çoban, Bamsı Beyrek, Salur Kazan, Deli Dumrul) Korkut Ata'nın da katıldığı destan nitelikli anlatılardan ayrı tutmak lazımdır. O bakımdan burada araştırma konusunun Korkut Ata merkezli hikâyeler olacağı aşikârdır. Nitekim Dresden ve Vatikan nüshalarını birleştiren, Dede Korkut'un adına izafe edilen aynı konulu hikâyelerdir. Türkmen sahasından XX. yüzyılın 40-50. yıllarında sözelden yazıya aktarılan hikâyeler de Dede Korkut merkezlidir.

Orta Asya halkları arasında Dede Korkut Boylarının, Azerbaycan ve Anadolu'da Oğuzname motiflerinin canlı olmasının sebebi işgale maruz kalmış, bağımsızlığını kaybetmiş, devletini yitirmiş, manevi erozyona uğramış Orta Asya ve Azerbaycan Türklerinin dâhilî protestosunun neticesidir; millî olanı koruma yoludur; maneviyatı yaşatma usulüdür. XIV. yüzyıldan başlayan Oğuzculuk harekâtının yeni devirde, Çarlık Rusya'sı ve daha sonra komünist rejiminde dahi yaşatılmasıdır. Sözlü kültürde yaşayagelen Dede Korkut olayları uzun tarihî yolculukta birçok değişikliğe uğramış, hatta Türkmen bahşı-

larının anlattıkları efsanelerde, masallarda ve destansı hikâyelerde genel konuyla uzlaşmaya bakmaksızın zamanla farklılıklar da ortaya çıkmış, yeni hikâyeler, hikâye kahramanları üretilmiştir. Bir defasında bahşılardan belki de destan şeklinde bildikleri anlatılar, her nedense Sovyet döneminde özetlenerek efsaneleştirilmiş varyantta tekrar kayıt altına alınmıştır. Ne yazıya alanlar ne anlatanlar bunun sebebini açıklamamış, hatta bağımsızlıktan sonra da Sovyet rejiminin baskısından söz açmamışlardır.

Canlı icra ortamından yazıya aktarılan Dede Korkut Oğuznamelerinin şahıs kadrosunun ve olay örgüsünün araştırılması onların yazma nüshalarda mevcut olan kahraman kalıpları ve olay yapısı üzerinde şekillendiğini gösterir. Buna bakmayarak bir özelliği vurgulamak lazımdır: Dresden ve Vatikan nüshalarındaki öykülerin yazıya Ön Asya’da aktarılması yeni bir ideolojik ortamın, kültür çevresinin ve dünya görüşünün ürünüdür. Nitekim Azerbaycan ve Anadolu sahası İslam medeniyetine (eren, keramet, âşık, aşk destanı vs.) erken geçmiş, yerleşik bir düzen oluşturmuş, Orta Asya, özellikle sözlü kültürde var olan Korkut Ata efsanelerinin, Dede Korkut hikâyelerinin canlı olduğu Türkmenistan ve Kazakistan ise konar-göçer ve yüzeysel İslam anlayışı içinde kalmıştır. XV-XVI. yüzyıllarda Azerbaycan’da Karakoyunlu, Akkoyunlu ve daha sonra Safeviler Devleti, Türkiye’de Osmanlı gibi cihan devleti kurulduğu bir zamanda, Türkmenistan ve Kazakistan’da boy teşkilatı etkiliydi. Hindistan’ı, Afganistan’ı, Horasan’ı ve Orta Asya’yı da içine alan Timur Devleti’nin ideolojisi de kabile-boy yapısını değiştiremedi. Bir tarafta yazma nüshadaki Kalın Oğuz Devleti’nin söz konusu olması, diğer tarafta ise buna mukabil olarak Türkmenistan ve Kazakistan sahası Korkut Ata efsanelerinde, destansı hikâyelerinde yerel kahramanlığa dayanan kabile yapısının varlığının asıl sebebi tayfa-boy teşkilatının güçlü olması ile alakalıdır.

Tabii ki Orta Asya, özellikle de Türkmen sözlü geleneğinde Dede Korkut Kitabı’nda adı geçmeyen, hakkında hiçbir bilgi verilmeyen olayları, kahramanları yeni bir Oğuzname olarak adlandırmak mümkündür. Bunların hepsi Oğuznamedir, ancak hepsi boy-destan anlamında hikâye değildir. Bu olay ve şahısların incelenmesi Dede Korkut hikâyelerinin bilinenden çok daha büyük olduğunu, sözlü gelenekte var oldukça sürekli yenilendiğini, zenginleştiğini göstermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Türkmenistan’da anlatılan Dede Korkut hikâyeleri Nurmirat Esen Miradov’un da derledikleri ve Kazakların “Korkıt Jırı” da dâhil olmakla yirminin üzerindedir.¹

1. Dresden ve Vatikan yazmalarının hem halk varyantı olan ve hem de onun dışında kalan hikâyeler aşağıdakilerdir:

- a. “İza berlediren nesilsiz” (Hakaret edilen nesilsiz).
- b. “Bamsım Birek”.
- c. “Makav” (Deli).

Ancak bunlardan on ikisi Dresden yazmasındaki boyların kısaltılmış, biraz değiştirilmiş varyantıdır. Örneğin, “İza Berlediren Nesilsiz” (Hakaret Edilen Nesilsiz) – yazma nüshada Dirse Han, “Makav” (Deli) – yazma nüshada Deli Dumrul, “Yekegöz” (Tepegöz) – yazma nüshada Basat’ın Tepegöz’ü öldürdüğü boy, “Salır” – yazma nüshada Salur Kazan’ın tutsak olduğu vs. Boylardır. Geriye kalan dokuz hikâyeye ise orijinaldir. Buraya Kazak yarcılarının şiirle söyledikleri “Korkut Jırı” ve Türkmenlerin “Korkut Ata Destanı” da dâhildir. Ata Rahmanov’un “Giriş” olarak adlandırdığı ve mesnevi şeklinde kafiyelenen bu destanda Dede Korkut’un nasihatları yer almaktadır.

Derleyici A. Rahmanov’un verdiği bilgiye göre Korkut Ata, her Oğuz ilinde düzenlenen toyun maksat ve terkibine, katılanların sosyal durumuna ve yöreye göre 40 tür nasihatta bulunmuştur. “Çiriş”te verilen “Gorkit Ata Destanı” bunlardan yalnız biridir. Bu 40 nasihat Günbet/Türkmen Sahra yazmasının başında olan söylemde de geçmektedir. “Dedem Korkud kırk şagirde ver nasihat.” (Shahgoli vb., 2019: 200).

Yapılacak detaylı derleme yeni yeni Oğuznamelerin ortaya çıkacağından haber verir. Ancak bu tespit, araştırmacıların çoğunun ifade ettiği gibi 24 Oğuz boyunun sayısına mukabil 24 destanın olması demek değildir. Evvela yazma nüshadaki 12 destan, 12 Oğuz kabilesi hakkında değildir. Canlı icra ortamından yazıya alınanlar da böyle bir kaygı taşımamaktadır. 24 Oğuz boyunun şerefine 24 destan anlayışı yanlıştır, folklorun, halk hikâyeciliğinin tabiatına zıddır ve zeka kurgusundan başka bir şey değildir.

Bugün Türkmenistan sözlü kültüründe yaşayan Dede Korkut efsaneleri, söylemleri, masalları, destansı hikâyeleri sadece Orta Asya Türklerinin değil, bütün Türklerin müşterek hafızası, geçmişle bağımız, geleceğe uzanan köprümüz, maneviyat kitabımız, millî aşınmamızın önünde duran siperimizdir.

b. Dede Korkut Kitabı’na Girmeyen Oğuznameler (Efsane, Masal, Destan Türleri)

Anadolu, Rumeli, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan başta olmakla Orta Asya, kısmen de Volga Boyu Türklerinin sözlü geleneğinde icra edilen efsane, masal ve anlatılar Dede Korkut Oğuznamelerinin icra ortamında varlığını sürdürdüğünden haber verir. Ancak Kazakistan, Özbekistan, Karakalpakistan’da mevcut olan anlatıların çoğu Dede Korkut Boyları ile alakalı olmayıp Korkut Ata’nın kendisiyle ilgilidir. Korkut’un doğumu, ölümden kaçması, kazılan mezarın her yerde onu takip etmesi, Korkut ve kız kardeşi, Korkut ve kırk kız efsaneleri, kopuzu icat etmesi, nihayet Korkut’un birçok Kazak ezgilerini, örneğin “Kuğu”, “Celmaya”, “Uçarın Uluması”, “Ala Dana”, “Başpay” (Babalar Sözü, 2012: 142-147) vb. ilk defa icra etmesi hakkındadır. Türkmenistan sahasından yazıya aktarılan hikâyelerde ise Korkut’un Salur

Kazan'ın oğluna İğdir, Çapak Bey'in oğluna Aslan, Çakan Bey'in oğluna da Ejder adını koyması, sadece Salur Kazan'la ilgili "Salır", "Teke Muhammet", "İğdir", "Salır Kazan ve İtemcek", "Salır Kazan ve İtemen" ve diğerleri gibi hikâye ve efsanelerin geniş bir alana yayıldığını gösterir.

Bunun dışında Türkmenistan'dan yazıya alınmış Oğuzname metinleri içinde düşmanı yenen Utamış Han, yiğitliğiyle ün kazanmış Artık Kember, düşman zindanından kaçıp kurtulan Gonur Bey ve olumsuz kahramanlardan Tokta Han, Gökhan Han, Ak Bay ve Kara Bay'ın boğasını çalan Talav Han vb. hakkında anlatılar da vardır ki, onlar da Korkut Ata'nın dilinden hikâye edilir. Adları geçen hikâyelerde şiir ve nesir bir aradadır ve hikâyelerin sonunda Korkut Ata hayır-dua eder veya nasihatlerde bulunur. Örneğin, "Oğuzların Melallaşmakı" (Oğuzların birbiri ile çekişmesi)" adlı anlatı tam bir destandır. Dresden nüshasındaki olan ifadeler bu destanda da tekrarlanır. Destanda şöyle denilir: "Size kimden haber vereyim, kimden konuşayım, Türkistan ulusundan. Türkistan'da halk bölüm bölüm, tayfa tayfa, boy boy, uruk uruk yaşıyordu. Onların hepsini Bayındır Han idare ediyordu. O zamanlar Oğuzların arasında saz çalılıp, destan söyleyen, akıl veren, nasihat eden, müşkilatları çözen, çok muteber, bilgin, Tanrı'nın gönlüne ilham ettiği Korkut Ata adlı bir zat vardı. O her zaman kimin düğünü, şenliği olsa oraya katılırdı. Korkut Ata her davete icabet ederdi. Saz çalar, destan söyler, öğütler verirdi."

Günlerden bir gün, Bayındır Han toy meydanında ak-ban evler kurdurdu. "Herkes toya, şenliğe gelsin", diye halka çağrı yaptı. Bu törene Balkan Dağı'nda oturan Oğuzlardan Kepez Dağı'nda oturan Oğuzlara, Oğuzların uzak illerinden Tecen, Murgap, Amuderya kıyılarında oturanlarla Sırderya kıyılarında oturan Oğuzlara kadar, Ural Dağı'nın eteğinde yerleşmiş Oğuzlardan Aral Denizi'nin sahillerinde yaşayan Oğuzlara kadar, Sebiz'de, Çırıklı'da oturan Oğuzlardan Vas'ta, Diyarbakır'da yaşayan Oğuzlardan Hanka'da, Hazarasıp'ta, Ket'te oturan Oğuzlara dek; Hazar Denizi Oğuzlarına kadar, velhasıl İç Oğuz'dan Dış Oğuz'dan insanlar geldiler." (Gorkut Ata, 1999: 420).

Başka bir hikâyede, Korkut Ata yiğitlere ad verme görevini yerine getirir: "İç Oğuz il-ulusundan Çapak Bey adlı birisi varmış. Bu beyin bir oğlu varmış. Ancak Oğuz töresine göre o zamanlarda yiğitlik göstermeyen gençlere ad vermezlermiş." (Gorkut Ata, 1999: 428). Hikâyenin sonunda Korkut Ata, kopuz çalarak yiğitlik gösteren oğluna ad verir:

*Arslan ile vuruş etti
Onu toprağa kattı*

*Yiğit böyle ad alır
Bununla adı kalır*

*Atası sağ beylik versin
İl ulus da bunu görsün*

*Arslan olsun yiğide ad
Çapak bey de olsun şad*

*Onun adın verdik bizler
Razımımız sizler*

*Adına o layik olsun
İl-ulusa kaya olsun*

Korkut Ata, kopuzla çalıp söylediği gibi sözle de, aslanı öldüren yiğidin adı Arslan olsun dedi (Gorkut Ata, 1999: 429).

Korkut Ata, başka bir hikâyede adı olmayan ancak kahramanlık göstermiş Kembağal'ın oğluna Ejder, üçüncü bir hikâyede de Salur Kazan'ın oğluna İğdir adını verir. Bunların her biri ayrılıkta müstakil kahramanlık destanıdır.

Yukarıda isimleri zikredilen Utamış Han, Artık Kembağal, Gonur Bey, Tokta Han, Gökkan Han, Ak Bay ve Kara Bayla Talav Han vb. hakkında olanların büyük çoğunluğu Dresden ve Vatikan nüshalarında ya adı hatırlanmış ya da hiç bahis konusu olmamış Dede Korkut hikâyeleridir. Özellikle Korkut Ata'nın Mangışlak, Urganç, Balkan, Merv, Samarkand vb. yerlere davet alması, her yerde bir kahramanla veya olayla ilgili saz çalıp destan söylemesi, toyu yönetmesi de başlı başına destan niteliğindedir.

Ayrı ayrı destan gibi görülen bu metinlerin sayısı yirmidir. Onları konularına göre şöyle adlandırılabilir:

1. "Alkaövlü Begin Kızı Halli ve Ner",
2. "Çapak Begin Ovlına at Dakma",
3. "Utamış Hanın Yeniş Toyu" (Utamış Hanın zafer toyu),
4. "Nazar Hanın Hasıl Toyu" (Nazar Hanın hasat toyu),
5. "Artık Begin Hasıl Toyu" (Artık Beyin hasat toyu),
6. "Bükürü Begin Toyu",
7. "Yazır Han Övlini Öylendiredi",
8. "Gonur Beg",
9. "Görovli",
10. "Göklen Hanın Yaraşık Toyu" (Göklen Hanın barış toyu),
11. "Çakan Kembegalın Övli",
12. "Batır Gocanın İng Ulı Toyu" (Batır Kocanın yaşlılık toyu),
13. "Çovdurların Ötünç Toyu" (Çovdurların özhahlık toyu),
14. "Saç Toyu",
15. "Kuvvet Beg ve Akca",

16. “Dana Begin Han Etilişi”,
17. “Algır Begin Han Oluşu”,
18. “Gamlı Hanın Kızın Toğuş Toyu”,
19. “Mergenin Toyu”,
20. “Bayandır Hanın Togta Hanla Köreşi”

Benim bir araya getirdiğim ve adlandırdığım bu boylara A. Rahmanov’un, Nurmurat Esenmuratov’un derlemelerini (“Oğuzların Melallaşmakı” (Oğuzların Birbiri ile Çekişmesi), “İgdir”, “Dış Oğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi” (Dış Oğuzları Kafır Hanına Karşı Savaşı), “Gorkutun Gabrı Kazılığ-1”, “Gorkutun Gabrı Kazılığ-2”, “Gorkut Ata Destanı”, “Tekem Muhammed”, “Salur Gazan ve İtemcek” destanları), Günbet veya Türkmen Sahra yazmasını (“Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi”) ve Kazak destanını (“Korkıt Jırı”) da ilave etmiş olursak 30 destan metni ortaya çıkmış olur. Tek kelimeyle hikâye nitelikli Oğuzname metninin sayısı Dresden de dâhil olmak üzere kırkın üzerindedir. Dresden nüshasında bulunmayan bu 30 hikâyenin hepsini birleştiren ana karakter Korkut Ata’dır. Üç veya yedi gün süren bu toyların baş kahramanı Korkut Ata’dır. Düzenlenen bu toylarda, Korkut Ata, Oğuz kahramanlarının başlarından geçen olayları anlatır metinlerin hepsinde “söz söyledi, boy boyladı”, denilir. Destan söyleyip, şenlik yapar. Yiğitler de at çapar, güreş tutar, buğra, boğa, koç, horoz dövüştürürler. Toyun sonunda Korkut Ata nasihatte bulunur, toyu bitirir ve “evli evine dağılır.”

Benim adlandırdığım boylarda Oğuzlar İç Oğuz ve Dış Oğuz’a bölünmüşler, Oğuz kavminin hükümdarı Bayandır Han’dır, başkomutan Salur Kazan’dır, baş maslahatgüzar ve kutsal kişi Korkut Ata’dır. 24 Oğuz boyu 200 binlik bir askere sahiptir (“Bayandır Hanın Togta Hanla Köreşi” boyunda olduğu gibi.).

Burada onu da kaydetmekte yarar vardır ki son zamanlarda ilim camiasına yeni malum olan ve Günbet (veya Türkmen Sahra El yazması) kitabı adı ile bilinen XVIII. yüzyıla ait bir yazmayı İran’ın Türkmen Sahra adındaki bölgesinde yaşayan Veli Muhammet bulmuştur. Kaçar Devleti’nin kurucusu Ağa Muhammet Han Kaçar’ın kitaplığından yadigâr kaldığı bilinen bu yazmada, “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” adı ile malum varyant da Dede Korkut Oğuznamelerinin kitaplaşmasından haber verir.² Tartışma konusu olan ve 13. boy olarak adlandırılan anlatı, Çakan Kembagal’ın oğlunun,

2. Ancak nedense bu hikâyeyi 13. boy olarak adlandırırılar, Türmenistandan derlenip yazıya aktarılan onca hikâyeyi boy olarak adlandırırılar. Aslına bakılırsa boy-destan yapısına uygun düşeni de Türkmenistan halk varyantlarıdır: Nesirle şiirin birbirini takip etmesi, Korkut Ata’nın hikâyelerde iştiraki, olay örgüsü, şahıs kadrosu, tipikleştirme vs.

koyunlara saldırıp onları öldüren, atları basıp yiyen iki ejderi öldürüp ad alan hikâyesi ile ortak motiflere sahiptir. Bu destanda denilir ki Korkut Ata kopuz çalarak, şarkı okuyarak ejder öldüren yiğide Ejder adını verir:

*Çakan ovlung aldı at
Müngenin onun yahçı at
Ajdar öldürdi ovlug
Dayım sovludı dovlung
Beladan halas etdi
Ajdarı kuma katdı
Ajdar bolsun ong adı
Mudam ilinin şadı
Adı takdık biz onga
Tanrım karısın şonga.*

Sonunda Korkut; “Adı Ejder olsun. Elin dayağı olsun. Adını biz verdik, Kadir Tanrım da ona göz-kulak olsun.” der (Korkut Ata, 1999: 447).

Dede Korkut hikâyeleri, Dresden ve Vatikan nüshalarında hakkında yalnız Giriş’te bilgi verilen Korkut Ata’nın sözlü kültürdeki değerinden ve konumundan haber verir. Hatta Kazakların yalnız şiirle söylenen ayrıca “Korkut jırı” adlı destanı da mevcuttur. Aynı zamanda destan özelliği taşımayan, efsane türünde anlatılar da vardır. Korkut Ata ile ilgili efsanelerin büyük çoğunluğu aynı motifin - ölümden kaçma - değişik varyant ve versiyonlarıdır. Bu efsanelerden birinde, Korkut hem ozan hem aksakal; diğerinde kopuz imal edendir. Geri kalanlarında ise; evliya, tabip, şeyh, şaman, dede, şeklinde tezahür eder ve sürekli ölümsüzlük peşindedir. Hatta Korkut’a atfedilen şiir parçalarında da o, ölümden kaçan yahut ölümün yaklaştığını bilen bir şahsiyettir. Korkut Ata efsane, küy, jır³ ve müstakil şiir parçalarında Oğuz kavminin bilgisi, kutsalın koruyucusu, velayeti herkes tarafından kabul edilmiş velayet issi, hüccettir ve en önemlisi de Allah’ın (cc.) sevimli velisidir.

Dede Korkut Kitabı ile ilgili söylencelerin hem Orta Asya, Azerbaycan, Türkiye ve Kuzey Kafkas Türklerinde, hem de Balkanlarda geniş yayılması, Oğuzname motiflerinin Türklerin arasında hâlen yaşadığını gösterir. Burada Tepegöz, Salur Kazan, Bamsı Beyrek, Basat, Karaca Çoban ile ilgili efsane, masal, rivayet ve destan varyantlarının daha çok yayıldığını söyleyebiliriz. Dede Korkut Kitabı’nın diğer kahramanları, örneğin Segrek, Yeğenek, Karabudak, Kazılık Koca, Alp Aruz, Uruz vb. ile bağlı halk edebiyatı türlerine rast gelmek neredeyse mümkün değildir. Efsanelerin yayılması ile bağlı çoğ-

3. Kazak akınları Korkut hakkında okudukları şarkıya küy, destan türüne ise jır (cır) derler.

rafi bir istatistik tespiti yapmış olursak ilk başta Dede Korkut'un kendisiyle ilgili efsaneler (doğumu, mezarı, ölümden kaçışı vs.) daha çok Kazakistan, Türkmenistan, kısmen Karakalpak sahasından derlenip yayımlanmıştır (Jirmunskiy, 1974: 532-555; Jubanov, 1958: 230-234). Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Dede Korkut'un sözlü gelenekten sadece üç boyu ile ilgili efsaneler yazıya alınmıştır ki, bunlar da Bamsı Beyrek, Tepegöz ve Deli Dumrul'la ilgilidir. Şöyle ki Anadolu sahasında en yaygın olan Oğuz kahramanı Bey Böyrek söylencesidir ki, değişik varyantlarda adı Bey Börek, Bey Böyre, Bey Beyri, Bey Bögürek, Bey Böri vb. şeklinde ifade edilir. Bu hikâyenin sadece Anadolu ve Rumeli'nde on beşe yakın varyantı yazıya alınmıştır (Ergin, 1997: 49; Gökyay, 1973: CDLIII-DLXXVI; Boratav, 1939; Sakaoğlu, 1973: 159-180; Türkmen, 1994: 157-177). Buraya Türkmenistan'dan derlenmiş Bamsı Beyrek anlatılarını da dâhil edersek ortaya muazzam bir sonuç çıkar. Ayrıca Anadolu'da Kurmanç ağzı ile anlatılan Dede Korkut hikâyeleri de vardır. Bunlar "Beg Böreg u Bengi Bozan", "Ahçikozi" (Okçu Kazan), "Segil Teke" (Ayağı beyaz teke) Basat'ın Depegöz'ü öldürdüğü boyun aynıdır (Gülensoy, 1988: 99). Anadolu'da Tepegöz'le, Deli Dumrul'la ilgili masal ve rivayetler de yazıya alınmıştır. Azerbaycan'da da Tepegöz (masal ve efsane) ve Karacuk Çoban'la (toponimik efsane) ilgili efsaneler derlenip yayımlanmıştır (bk. Cemşidov, 1977).

Oysa Dede Korkut Boylarındaki olayların bu veya diğer halk varyantı Türkmen bahşılarının repertuarında, Azerbaycan'da, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hâlen de icra edilmektedir. Bunları iki kısma ayırmak mümkündür:

1) Dede Korkut Kitabı'nda olan hikâyelerin halk varyantı ki daha çok Türkmenistan sahasında yayılmıştır. Yazma nüshada olanların ve olmayanların halk varyantının mevcudluğu, Dede Korkut hikâyelerinin icra ortamından XVII. yüzyılda çıktığı tezini (Ebulgazi) çürütür.

2) Dede Korkut Kitabı'na girmeyen efsane, masal, mitolijik anlatılar ve kahramanlık destanları ki bunlar da Kazakistan, Kalaralpakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlar'da tespit edilmiştir. Bu sonuncuya Korkut Ata ile, Bamsı Beyrek'le, Salur Kazan'la, Tepegöz'le, Karaca Çoban'la, Basat'la, Deli Dumrul'la ilgili hikâyeler dâhildir.

İlk defa sözlü gelenekteki Dede Korkut hikâyelerini 1940'lardan sonra Türkmen bilim adamları ayrı ayrı bölgelerden derleyip bir araya getirmeye çalıştılar. Bunlardan "İza berlediren nesilsiz" (Hakaret edilen nesilsiz), "Makav" (Deli), "Yekegöz" (Tepegöz), "Salır", "İgdir", "Gorkutun gabrı gazılgı" (Korkut'un kabri kazıldı) 1950 senesinde Ata Rahmanov tarafından yazıya alınmıştır. "Tekemuhammed", "Salır Gazan ve İtemcek" (Salır Kazan ve İtemmeli) hikâyelerini ise yine aynı yıllarda Nurmırat Esen Miradov sözlü gelenekten derleyerek kayıt altına almıştır. Sonunda Prof. Dr. Meti Köseyev

elde olan metinleri “Dresden nüshasındaki on iki boyun Türkmen Türkçesi’ ne aktarımı” ve giriş makalesi ile beraber hazırlayarak “Gorgut Ata. Gadımı Türkmen Eposu” adı altında 1950 yılında matbaaya vermiştir. Ancak kitap milletçilik damgası ile yasaklanmış, M. Köseyev, B. Garrıyev, O. Abdalov, A.Rahmanov hapsedilmişler. “Gorkut Ata. Gadımı Türkmen Eposu” kitabı, yalnız 1990 yılında, tekrar 1994 yılında yayımlanabilmiştir. Dede Korkut Kitabı üzerine konulan yasak 1951 tarihinde Azerbaycan’da da kendini gösterdi. Özetle 1951 tarihinde Türkçülüğü tebliğ ve teşvik eden ideolojiye sahip destan adı altında Dede Korkut Kitabı’nın Azerbaycan’da ve Türkmenistan’da öğrenilmesi, araştırılması ve tebliği yasaklandı. Bu yasak Azerbaycan’da (bilim adamlarının mücadelesi sonucunda) 1957 yılında, Türkmenistan’da ise daha geç - 1989 yılında kaldırılmış oldu.

Bir önemli mesele, Türkmen bahşılarının anlattıklarının Dresden ve Vatikan nüshalarının halk varyantı niteliğinde olmasıdır. Bu ise bahşıların Dede Korkut Kitabı’nı okuyup ezberleyip, sonradan anlattıkları izlenimi oluşturur. Nitekim hiçbir kültürde aradan geçen 500 yıl boyunca metin değişmeden (hatta az veya çok değişse de) icra ortamında kalamaması kuralına zıtlık oluşturmaktadır. O hâlde M. Köseyev’in metinlerine, genelde ise Türkmen halk nüshasına ihtiyatla yanaşmak lazımdır. Tabii ki Dede Korkut Kitabı’na girmeyen metinler istisna oluşturur. Ancak Türkmen bahşılarının anlattıkları ve Dresden yazma nüshası ile aynı olan hikâyeler söz konusu olunca durum değişir. Bu metinlerde farklılıklar olsa da mesele farklılaşmada değildir. Mesele Türkmen halk nüshası adlandırılan metinlerin yazıdan tekrar sözele aktarımıdır. Başka bir ifadeyle, bahşıların, Dede Korkut Kitabı’nı okuyup öğrenip yeniden sözel kültüre getirmeleridir ki bu da bizi Türkmen halk varyantına ihtiyatla yanaşmaya sevk eder. Çünkü Dresden nüshası ile aynı olan ve halk nüshası adı verilen (yanlış bir tamlamadır) bu metinler bir fakelore hadisesidir.

Diğer taraftan aynı metnin hem efsane hem de destan varyantının mevcudluğu, derleyicilerin, basıma hazırlayanların metne müdahale ettiğini gösterir ki o zaman ortaya folklor metni değil, fakelore metni çıkmış olur. Bu ise halk bilimi açısından yolverilmezdir.

A. Rahmanov’un derlediği ve M. Köseyev’in hazırladığı kitaptaki hikâyelerin daha geniş ve biraz da farklı varyantına Ata Rahmanov’un derledikleri esasında hazırlanan “Gorkut Ata Dessanı” kitabında rast geliriz (Gorkut Ata, 1999: 359-464). Burada M. Köseyev’in kitabından bize malum olan “Törelı Beg” (Kan Turalı), “Bamsım Birek”, “Gorkutun gabrı gazılığ” (Korkut’un kabri kazıldı), “İza berlediren nesilsiz” (Hakaret edilen nesilsiz), “İgdir” gibi kahramanlık destanlarının daha geniş varyantı verilmekle yanaşı “Gorkut Ata”, “İmra”, “Dış Oğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi” (Dış Oğuzları

kafir hanına karşı savaşı), “Oğuzların melallaşmakı” (Oğuzları çekişmesi), “Gorkutun gabrı kazılgı-1”, “Gorkutun gabrı kazılgı-2” gibi destan niteliğindeki hikâyeler de yer almaktadır. Hatta gördüğü rüyayı yoramayan Köroğlu’nun davetlisi olarak Korkut Ata Çandıbil’de onunla görüşüp düzenlenen toyu yönetir, müşkilatları çözer, nasihatlarla bulunur ve geleneğe uygun bir biçimde toyu alkışla sonlandırır. Halk nüshasında Türk dünyasının bu iki şöhretli kahramanının bir araya getirilmesi Korkut Ata’nın Oğuzların arasındaki ününden asılı olmayarak, bütün Türk kahramanları tarafından aksakal olarak kabul görmesi ile ilgilidir.

M. Köseyev’in hazırladığı kitapta ise halk nüshası adı altında verilen Korkut Ata hikâyeleri o devrin şartlarına uygun olarak kısaltılmış, biraz da masal unsurları katılarak (ki bunu biz metinlerin başlangıcında görürüz) yayımlanmıştır (Gorkut Ata, 1994). Nitekim efsanelerin çoğu “Birevi boladır imiş, birevite bolmıdır imiş” (Bir varmış, bir yokmuş) şeklinde başlamakta, kısa bir masal izlenimi vermektedir. Bu bizi bir kez daha Türkmen metinlerine ihtiyatla yaklaşmaya sevk eder. Oysa Ata Rahmanov’un derledikleri esasında sonradan hazırlanan “Gorkut Ata Dessanı” kitabında adları geçen hikâyeler masal klişesi ile başlamaz, her hikâyenin sonunda, Korkut Ata hayır-dua verir, hatta bazı hikâyelerde başlangıçtan itibaren olayların içinde yer alır. Bu da derlenen Oğuzname varyantlarının birkaç defa ciddi redakteden geçirildiği anlamına gelir. Her hâlde “Gorkut Ata Dessanı” kitabında geniş şekilde verilen Oğuzname varyantlarına şartlı olarak destansı efsaneler veya kahramanlık hikâyeleri demek mümkündür. Nitekim Oğuz destan geleneğinde olduğu gibi Türkmen bahşılarının anlattıkları bu hikâyelerde de şiirle nesir birbirini takip eder. Mesela, Ata Rahmanov’un nüshasındaki Imra Destanı’ndan (Begil oğlu Emre’nin Boyu’nun Türkmen varyantı) bir şiiri göstermek mümkündür:

*At alding at al
Yarag alding yatta kal
Hüner körset sen tuşmana
Ketir sen onları puşmana
Sen neyzengi kola al
Alkış eteli munta kel
Ong kolungta bolsun tokmak
Cansızları ızlıp tapmak
Parahat saklı ilingi
Mehkem kuşagıl bilingi
Namıslısing maksata yet
Tuşman kelse topraka kat
Tangra tabşırđık biz sizleri
Korup sakling sizler bizi* (Gorkut Ata, 1999: 405).

Halk nüshasında şiirlerin her bir beyti kendi arasında (mesnevi biçiminde) kafiyelidir ve hece vezni yukarıdaki örnekten de görüleceği üzere 5 ile 9 arasında değişir. Dutar veya dombrada belli bir ezgi ile icra edilen şiirlerin kulak kafiyeleri, hece bozukluğu onların sözel olarak icra edildiğine delalet etmektedir. Halk nüshasındaki hece ölçülü şiirlerin varlığı hikâyelerin sürekli icra ortamında olduğundan, Dresden ve Vatikan yazma nüshalarında soylama biçimindeki şiirlerden uzaklaştığından haber verir. Biçim ve şekil bakımından soylama şiir tipi bazı bilim adamlarının yazdığı gibi hikâyelerin çok eski zamanlardan kalması şeklinde değerlendirilmemeli, aksine Oğuzname hikâyelerini icra eden ozanlara özgü şiir biçimi gibi algılanmalıdır. Oğuzname şiiri olarak adlandırabileceğimiz soylama şiir biçiminin hece vezinli şiire dönüşümü Azerbaycan’da ve Türkiye’de ozanların yerlerini âşıklara bırakması, Orta Asya’da yırçıların, akınların ve bahşılının etkin konuma gelmesiyle açıklanmalıdır. Soylama şiir biçiminin şekillenmesinde kopuzun, musiki ahenginin, avazın da mühim rol oynadığı söylenmelidir.

Dede Korkut hikâyelerinin halktan derlenen yazılı metnine baktığımızda derlenmiş hikâyelerde esas olay örgüsü aynı adlı Dede Korkut Boylarının kısa ve efsaneleşmiş varyantı olsa da (Ata Rahmanov’un derledikleri arasında hazırlanan “Gorkut Ata Dessanı” kitabı istisnadır) yukarıda da denildiği gibi bunların içinde Dresden ve Vatikan nüshalarında bulunmayanlar da vardır. Mesela, yukarıda zikrettiğimiz 20 hikâyeden ilave “İgdir”, “Tekemuhammed”, “Salır Gazan ve İtemcek”, “Dış Oğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi” (Dış Oğuzları Kafir Hanına Karşı Savaşı), “Oğuzların Melallaşmakı” (Oğuzların Çekişmesi), “Gorkutın Gabrı Kazılgı I ve II” bunlara örnek olabilir. Özellikle “Gorkutın Gabrı Kazılgı” iki büyük kısımdan ibaret olup içinde değişik hikâyeleri bulundurur. Bu hikâyeleri birleştiren tek nokta Korkut Ata’nın gittiği her yerde kulaklarına gelen “Gorkutun Gabrı Kazılgı” sedasıdır. Korkut, ilden ile, obadan obaya çağırılır ve Oğuzların kengeş karakterli toylarını yönetir. Her toy kendiliğinde bir boy yapısını içerir.

Akla gelen, bütün bunları Dede Korkut Boyları (destanları) adlandırmak mümkündür mü sorusuna cevap vermektir. Bunun için Oğuz ozanlarının kahramanlık destanları yerine kullandıkları “boy” teriminin istilahi anlamını iyi bilmemiz, boyun yapısını, teknik taraflarını emik bir yaklaşımla çözmemiz lazımdır.

Tür anlayışı, türün ortaya çıkması, transformasyona uğraması (masalın destana, darbül masalın atasözüne, rivayetin efsaneye dönüşümü), türlerin karşılıklı alakası, sınıflandırılması, özel tarafları, bediyatı, şekil ve mazmunu, onların vahdeti gibi teorik meseleler bütün zamanlarda halk bilimcilerin karşısında bir problem olarak kalmaktadır. Ancak “türün tayinedici özelliklerinin başında mevzu, işlevsellik, şekil, metnin icra ortamı vs. gelir. Ayrıca tür

söy-leyicinin problemlerini, dinleyicilerin de metni anlamalarını belirleyen bir kategoridir. Kısaca söylemek gerekirse tür söyleyenle dinleyen, gösterenle seyreden arasındaki özel anlaşmadır.” (Bayat, 2010: 166). Tür, hem de adresatla adresant arasındaki diyalogdur.

Diğer taraftan Dede Korkut hikâyeleri veya boyları veya destanları deyince yalnız kitaplaşmış yazmaları mı, yoksa icra ortamından derlenip yazıya aktarılanları mı, yoksa her ikisini mi boy olarak adlandıracağız? Şayet sonuncu şıkkı kabul etmiş olursak o zaman 12 değil, Dede Korkut’un 40-42 boyu olduğundan söz açmalıyız. Buraya ed-Devadari, Reşidüddin, Yazıcıoğlu Ali, Enveri, Salır Baba Gulalıoğlu, Dana Ata, Ebulgazi Bahadır Han Oğuznamelerinde zikredilen hikâyeleri de dâhil etsek manzara köklü şekilde değişmiş olur. Çünkü bu özet karakterli anlatılar hiç de Kaşgarlı Mahmut’un Arapça kısa özetini verdiği Göç, Şu, Uygur destanlarından farklı değildir.

Korkut Ata ile ilgili Kazak anlatıları ve Türkmenlerin “Gorkutun kabri kazıldı” efsanesi yazma nüshalarda rastlanmayan yeni konulardır. “Gelimgedimli dünya, son ucu ölümlü dünya” diyen Dede Korkut, efsanelerde bir kader, alın yazısı olan ölümden kaçır. Kazaklarda kazılı boş mezar motifi, Korkut’un yarattığı ezgiler de ölümlü hayatın mücadelesi üzerinde kurgulanmıştır. Korkut Ata anlatıları, Dede Korkut Oğuznameleri yazıya aktarılan zamanlarda da o kadar yaygın ve bilinen olmuştur ki katip, onları boylar şeklinde vermeyi lüzumsuz saymış, Korkut’un özelliklerini özetleyerek kitabın giriş kısmına koymuştur. Bunun ana sebebi Mir Ali Şir Nevai’nin de dediği gibi Korkut Ata’nın, şöhrete ihtiyacı olmayan büyük bir şöhrete sahip olmasıdır.

c. İcra Ortamında Anlatılan Hikâyelerin Tarihî ve Coğrafi Değeri

Türkmen ve Kazak anlatılarında her ne kadar kavim olarak ne bugünkü Türkmenlerden ne Azerbaycan, Anadolu ve Balkan Türklerinden ne de Gagauzlardan bahsedilmemesine karşılık Oğuz kavminden, Oğuzlar veya sadece Oğuz boylarından söz açılmaktadır. Aynı şekilde efsane veya destan nitelikli söylencelerde yer olarak da İç Oğuz boylarının oturduğu Sır Derya ile Hazar Denizi arası, Dış Oğuz boylarının mekânı olarak da Mangışlak, Balkan Dağlarının etekleri ve Dış Oğuz bölgeleri gösterilmiştir. Tek kelimeyle hem yazma nüshalar hem de hâlen canlı olan sözlü gelenekteki Korkut Ata efsane ve hikâye kahramanları o zamanın Oğuzları, meskun oldukları yerler de Deşti-Guzan dönemindeki coğrafi mekânlardır. Efsanelerde ve destanlarda aynı zamanda Korkut Ata’nın, Bayındır Han’ın, Salur Kazan’ın iştiraki, İç Oğuz’la Dış Oğuz’un çekişmesi ve kavgası, Oğuzların yaşamı, hiyerarşik münasebetleri, ayrı ayrı Oğuz boylarının kurultay karakterli toyları vb. gibi tarihî sosyal ve askerî idari teşkilatlar görülmektedir. Mesala, “Oğuzların Çekiş-

mesi” destanında Oğuzların bir kısmının Ak Bay ve Kara Bay’ın boğasını çalan Talav Han’a küserek Mangışlag’a gitmesi de tarihî bir olayın destansı yansımasıdır. Anlatıda denildiği gibi “Bu toyda kimi atının, kimi koçunun, kimi boğasının, kimi devesinin, kimi itinin, kimi ok ve yayının, kimi mızrağının, kimi de kendisinin hünerini gösteriyordu. O zamanlar Çovdur ilinin beyi Ak Bay ve Kara Bay adlı iki kardeş de meclisteydiler. Onlar bu toyda hiç yenilmeyen boğalarını övüyorlardı. Onlara karşı Bayat ilinin beyi Talav Han, kendi boğasının daha güçlü olduğunu söyleyerek ortaya çıktı”. Çekişme, küsme Talav Han’ın rakiplerinin boğasını öldürmesi üzerine gerçekleşir. Bir diğer boyda ise Tokta Han’ın Oğuzlara savaş açması ve yenilgiye uğraması, örneğin, “Utamış Han’ın zafer toyu”, tarihî Oğuz-Kıpçak karşı durmasının epik yansımasıdır.

Dresden ve Vatikan yazma nüshalarında da Oğuzların ana vatanı olan Orta Asya hatırlanmaktadır. Şöyle ki Dede Korkut Kitabı’nda geçen olayların büyük bir kısmının Karaçuk Dağı, Karşuyatan, Kara Dağ, Kazılık Dağı, Aladağ, Türkistan vs. baş verdiğinden bu hikâyelerin Oğuzların Türkistan’ dan ayrılmalarından önce teşekkül ettiğini kanıtlamaktadır. “...Dede Korkut hikâyeleri aslında Oğuzların Yakın Doğu’ya gelmeden önceki hayatlarına ait hatıralara dayanmaktadır. Çok eski devirlerden beri mevcut olan bu hatıraların, bazı olaylar etrafında toplanması ise IX-X. yüzyıllarda Oğuzların Sırderya kuzeyindeki yurtlarında geçen hayatları ile ilgili görünmektedir” (Ergin, 1997: 55). Bu, aslında Oğuz olaylarının ana vatanının Orta Çağ müelliflerinin Maveraünnehir olarak adlandırdıkları Amu Derya (Ceyhun) ile Sır Derya (Seyhun) nehirleri arasındaki bölge olduğunu göstermektedir. Ancak bu coğrafi adlar şartlı olduğu gibi aynı zamanda Türk dünyasının değişik bölgelerinde de görülmektedir. Diğer taraftan Dresden yazma nüshasında Kapulu Derbend, Gence, Berde, Göyçe Dağı, Gökçe Gülü, Dereşam, Elince, Trabzon, Bayburt, Mardin, Ağlağan, Diyarbakır vs. gibi yer adlarının Azerbaycan ve Doğu Anadolu ile bağlantısı hikâyelerin son şeklinin bu coğrafyada gerçekleştiğini ve yazıya da Azerbaycan ve Doğu Anadolu merhalesi olaylarının aktarıldığını kanıtlıyor. Hatta yakın zamanda ortaya çıkarılmış Günbet yazmasında olayların geçtiği mekân bütünüyle Azerbaycan topraklarıdır (Shahgoli vb., 2019: 147-379). Çünbet veya Türkmen Sahra el yazmasının dili de Azerbaycan Türkçesinin Tebriz ağzıdır.

“Oğuzların Çekişmesi” efsanesinde aynı zamanda Oğuz coğrafyasının genişliği de gösterilmiştir. Bu destansı efsanede şöyle denilir: “Günlerden bir gün, Bayındır Han toy meydanında ak-ban evler kurdurdu. “Herkes toya, şenliğe gelsin”, diye halka çağrı yaptı. Bu törene Balkan Dağı’nda oturan Oğuzlardan Kepez Dağı’nda oturan Oğuzlara, Oğuzların uzak illerinden Tecen, Murgap, Amu Derya kıyılarında oturanlarla Sır Derya kıyılarında oturan

Oğuzlara kadar, Ural Dağı'nın eteğinde yerleşmiş Oğuzlardan Aral Denizi'nin sahillerinde yaşayan Oğuzlara kadar, Sebiz'de, Çırıklı'da oturan Oğuzlardan Vas'ta, Diyarbekir'de yaşayan Oğuzlardan Hanka'da, Hazarasın'da, Ket'te oturan Oğuzlara dek; Hazar Denizi Oğuzlarına kadar, velhasıl İç Oğuz'dan Dış Oğuz'dan insanlar geldiler." Dresden ve Vatikan nüshalarındaki Kalın Oğuz Eli'nin efsanede sınırları çizilen tarihi coğrafyasının aksine olarak, Kafkaslarda ve Doğu Anadolu'da cereyan etmesi yukarıda zikredilen "Oğuzların Çekişmesi" adlı destansı efsanede Hazar Denizi Oğuzları adı ile hatırlanır. Yazma nüshalar Oğuzların eski vatanlarını Türkistan adı ile hatırlansa da Hazar Denizi Oğuzlarının olaylarını öne çıkarmıştır. Olayların son hâlinin Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da cereyan etmesi Orta Çağ'ın başlarında Müslüman Oğuzların soydaşları gayrimüslim Kıpçaklarla ve diğer Hristiyan toplumlarla mücadelesinin ve adı geçen coğrafyada kalıcı olarak yerleşmelerinin önemli tarihî kesiminin destanlaşmasıdır. Dede Korkut Kitabı da olayların Hazar Denizi ile Karadeniz arasında baş vermesinin bir diğer önemli sebebi Oğuz Yabgu Devleti'nin çökmesinden sonra ikinci Oğuz Devleti'nin (Selçuklular) Anadolu merkez olmakla Azerbaycan ve çevre yerlerde kurulması (Gordlevskiy, 1941), daha sonralar Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin de Azerbaycan merkez olmakla bu çevrede hüküm sürmeleridir. Türkmen bahşılarının hafızasında kalan Oğuzname destanları birinci dönem, Oğuz Yabgu Devleti (Agadcanov, 1969) zamanının şanlı geçmiştir.

Dede Korkut Boylarını anlatan Gurbangılıç Çakanoglu'nun Ata Rahmanov'a verdiği bilgilere göre Oğuzların iki kola ayrılması ve İç Oğuzların Sırderya ile Amuderya arasında oturdukları, başlarında Salur Kazan'ın olduğu, Dış Oğuzların ise Amuderya'nın güneybatı tarafı ile Sırderya'nın kuzeybatı tarafında yerleştikleri ve başlarında Oraz'ın hanlık ettiği bildirilir (Erdem, 2005: 176). Bu ise Dresden ve Vatikan nüshalarından farklı bir coğrafyadır.

Bu bir gerçektir ki Dede Korkut Destanlarını efsane, masal, destansı hikâye şeklinde canlı tutan daha çok Türkmen bahşılarıdır. Onlar eski Oğuz geleneğine, en esas da Oğuz ruhuna sadık kalarak XX. yüzyılda anlattıkları hikâyelerde de Oğuzlar ve Oğuz dili, Oğuz yurdu terimlerini kullanmışlardır. Ayrıca yazılı nüshalarda olduğu gibi bazı sözel anlatıların tarih öncesi çağlarla sesleştiğini de itiraf etmek lazımdır. Bu mitolojik unsurlara dayanarak bir Orta Çağ hikâyesi olan Dede Korkut Boylarını tarihöncesine götürmek doğru değildir. Sözlü kültürün en yakın tarihi olayları anlattığında da mitolojik öğelere yer vermesi, eski çağların olaylarını metne getirmesi epik geleneğin kendine özgü tabiatı ile orantılıdır.

Kazakistan'da, Özbekistan'da, Azerbaycan'da, Anadolu'da Dede Korkut Boyları ile sesleşen çok sayıda anlatılar olsa da bunların hiçbiri Türkmen sözlü geleneğinde olduğu kadar canlı, çok yönlü ve birbaşa yazma nüshanın halk

varyantı niteliğinde değildir. Yukarıda da denildiği gibi Kafkas ve Anadolu metinlerini Dede Korkut epik geleneği, Dede Korkut motifleri olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Oysa Meti Köseyev'in verdiği bilgiye göre Ata Rahmanov'un derleyip hazırladığı nüshada Dede Korkut Boylarının sayısı on altıya kadar ulaştırılmıştır (Gorkut Ata, 1999: XXII). Ancak 12 boyun Dresden nüshasındakine bazen çok, bazen de az benzeresi XVI. yüzyılın başlarında kitaplaştırılmış ve icra ortamından en geç XVIII. yüzyılın sonlarında çıkmış bir destanın aynı şekilde Türkmenistan'da anlatılması, yukarıda da denildiği gibi folklorun kurallarına zıddır. Bu sadece Dede Korkut Kitabı'nı okuyup ezberleyen bahşılardan yazıdan söze aktarımımızdır, ya da falsifikasyondur. Ayrıca Meti Köseyev'in bazı boyları birleştirmesi meselesi de kafaları karıştıran bir başka problemdir. Buna rağmen Oğuzname geleneğinin Türkmenlerde canlı olduğunu da söylemek gerekir.

Her hâlde Türkmenistan sahasında özellikle Salur Kazan'la ilgili 14 metnin yazıya aktarılması geleneğin varlığından haber verir. Bu gerçek, Türkmenlerde Sovyet baskısı ve yasakları olmasaydı daha çok hikâyenin yazıya alınabileceği ihtimalini güçlendirir. Geniş alanda yayılmaları, âdetlerine, dillerine, geleneklerine bağlı olmaları ve bununla Sovyet rejiminin eritme, yok etme politikasına karşı manevî mücadele vermeleri ile Türkmen halkı, Orta Asya'da özel bir konuma sahiptir. O nedenle Korkut Ata, Köroğlu gibi tarihi değeri yüksek olan millî destanlar Türkmenlerin sıkıca sarıldıkları kurtuluş meşalesi, kendini ifade biçimi olmuştur. Türkmen icra ortamında bugün Korkut Ata ve Köroğlu destanlarının varlığı, kendini ifadenin, kimlik mücadelesinin bir göstergesidir. Ancak bu hiç de Türkmenistan'dan derlenmiş ve yazıya aktarılmış destansı hikâyelere ihtiyatla yaklaşmamıza engel olmaz. Ayrıca Dede Korkut destanlarının halk varyantlarının Türkiye'de, Azerbaycan'da mevcut olması, icra ortamında söylenmesi, millî birliğimizin apaçık göstergesidir.

Sözün özü, bilmemiz gereken esas mesele Oğuzname metni ile Oğuz kahramanlık destanlarının türsel, şekilsel ve yapısal farkını göz önünde bulundurmadır. Oğuzlar hakkında olan bütün metinler türünden, şekilden ve dilden asılı olmayarak Oğuzname'dir. Her Oğuzname ise Dede Korkut destanı değildir. İcra ortamında söylenegelen ve özellikle XX. yüzyılda yazıya aktarılan Korkut Ata hikâyeleri de farklılık göstermektedir. Dede Korkut destanlarının kaç tane olduğu sorusundan daha önemlisi, Oğuzname metninin taşıdığı bilgidir ve bu metinlerin tarihî rolüdür.

Sonuç

Balkanlardan Çin Seddi'ne kadar geniş bir sahada yayılmasına, kudsiyet atfedilmesine, bin yıldan da çok bir zaman diliminde bahşı, akın, yırcı/jırcı

repertuvarında yaşamasına mukabil Dede Korkut Oğuznameleri ile kıyaslanacak ikinci bir destan yoktur. Araştırıldıkça yeni bilgilerin, yeni açılımların ortaya çıkması bakımından da Korkut Ata olayları, türünün yeganesidir. Yüzlerce kahraman kadrosu, bir o kadar da olay örgüsü ile Dede Korkut Oğuznameleri folklor âlemi için özgün bir olaydır. Tür bakımından çeşitli olan Oğuznamelerin içinde Korkut Ata Destanı'nın özel yeri vardır. Dede Korkut ister tarihî bilgilerine ister misyonuna isterse de manevi birlik bilinci aşılmasına göre hiçbir destanla kıyaslanmayacak bir yapıya sahiptir.

Devlet erkânı önünde söylenmek için (Hanum hey, ifadesi) usta bir katip veya tarihçi tarafından bilinmeyen bir tarihte, bilinmeyen bir coğrafyada yazıya aktarılan “hanların sarayında vak'a-nüvisler de bulunurdu; hatta bu suretle Uygurların en eski devirlerinden hemen hemen Cengiz'in zuhuruna kadar bütün vakalar zaptedilmişti.” (Köprülü, 1966:17). Dede Korkut Kitabı'nda şanlı geçmiş övülmüş, devlet kurmak, onu yaşatmak yolunda ecdadımızın mücadele ve savaşları anlatılmıştır. Dede Korkut Kitabı'ndan farklı olarak Türkmen, Kazak, Karakalpak, Azerbaycan ve Anadolu sahasında icra ortamında anlatılan benzer veya farklı Korkut Ata efsaneleri millî direnişi yansıtmaları, erimeye karşı dimdik durması ile özel bir standıdır. Durum böyleyken Dresden ve Vatikan nüshalarına yeniden dönmek ve onları tekrar sözel ortama getirilen ve icra edilen aynı içerikli hikâyelerle bir araya getirmek, tarihî seyir içinde Oğuzların yer değiştirmelerinin hikâyelere tesirini öğrenmek, söz ve yazının teknolojisini öne çıkararak, düşünce tarihimizi ihya etmek lazımdır.

Tahmini olarak XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyılın başlarında Dede Korkut hikâyeleri sözlü kültürde zayıflama sürecine girmekle, belli bir süreden sonra icra ortamından çıktı ve kayıt altına alınmakla yazılı abide veya halk kitabı konumuna getirildi, tezinin doğru olmadığı bazı orijinal hikâyelerin canlı icra ortamında hâlen de var olması ile tespit edildi. Korkut Ata'nın kendisi hakkındaki halk hafızasında yaşayan efsanelerle diğer Dede Korkut kahramanları ile bağlı olan anlatıların Oğuz ve Kıpçak folklorunda mevcut olması, Oğuzname destanlarının değişik Türk halklarında, merhale ve makamlarda hâlen de icra olduğunu ispatlar. Türk millî kültür tarihinde önemli yer tutan Dede Korkut destanları (Dresden el yazmasında adı “Kitab-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân” şeklinde, Vatikan yazması “Hikâyet-i Oğuznâme, Kazan Beğ ve Gayrı” adı ile bilinir.) Eski Oğuzların tarih ve söz varlıkları ile dünyaya etik ve estetik bakışlarının hafıza kitabıdır. Devlet kurmak, onu idare etmek, toprak, yurt, millet sevgisi toplu hâlde bu kitapta görülmektedir. Denizden denize büyük devletler kuran konar-göçer Türklerin kahramanlık çağlarını yaşatan Dede Korkut hikâyeleri ve sözlü kültürde var olan Korkut Ata efsaneleri ortak hafızaya dayandığından Türkçülüğün, İs-

lamcılığın yasaklandığı, geçmişe sünger çekildiği, ortak tarih bilincinin belleklerden kazındığı bir dönemde yasaklanmasına karşın bir direniş, itiraz, tepki unsuru olarak varlığını koruyabilmiştir.

Nihayet, genel bir değerlendirme yapacak olursak şöyle bir sonuca varırız:

Bir tarafta XVI. yüzyıla ait Dresden ve Vatikan nüshaları ve son dönemde bulunmuş XVIII. yüzyıla ait Günbet/Türkmen Sahra yazması, ikinci tarafta Dresden ve Vatikan nüshalarında bulunmayan destan özelliğine sahip 30'a yakın orijinal hikâye ki burada Oğuz geleneğine uygun nazım-nesir karışık ve Korkut Ata'nın iştiraki ile anlatılan metin görürüz. Bir üçüncü husus, Türkiye'de, Azerbaycan'da, Türkmenistan'da, Kazakistan'da söylenen efsane, masal türünde Tepegöz'le, Deli Dumrul'la, Karaca Çoban'la, Bamsı Beyrek'le, Salur Kazan'la, Korkut Ata ile ilgili metinlerdir ki varyantları ile birlikte sayıları oldukça fazladır.

Son olarak, Aybek ed-Devedari'de, Reşidüddin Hamedani'de, Enverî' de, Hafız Tanış Buhari'de, Salır Baba'da, Bayburtlu Osman'da, Ebulgazi Bahadır Han'da ve diğerlerinin Oğuzname tarihlerinde sunulan Oğuz Han'la, Dede Korkut'la, Basat'la, Tepegöz'le, Salur Kazan'la, karanlık dünya ile, Tuman'la, Enkeş'le vb. bağlı bilgiler vardır ki bunları özetlenmiş tarihi olaylar adı altında tasnif etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Agadcanov, Sergey Grigoryeviç (1969); *Oçerki İstorii Oguzov i Turkmen Sredney Azii IX-XIII vv.* Aşhabad: İlim.

Babalar Sözü. Küy Anızdar (2012); Astana, Foliant Yayınevi.

Bayat, Füzuli (2010); *Folklor Hakkında Yazılar (Nezeri meseleler)*. Bakı: Elm ve tehsil.

Boratav, Pertev Naili (1939); *Bey Börek Hikâyesine Ait Metinler*, Ankara.

Cemşidov, Şamil (1977); *Kitab-ı Dede Gorgud*. Bakı: Elm.

Erdem, Melek (2005); Dede Korkut Destanlarının Türkmen Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 4, Aralık, s. 158-188.

Ergin, Muharrem (1997); *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç (1941); *Gosudarstvo Seldjukidov Maloy Azii*. Moskva-Leninrad: İzdatelstvo AN SSSR.

Gorkut Ata. Gadimi Türkmen Eposu (1994); (haz. M.Köseyev), Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Gorkut Ata. Türkmen Halk Nüshası (1999); (haz. S.Tural / A. Nurmehmet), Ankara: Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Millî Kol Yazmalar Enstitüsü.

Gökay, Orhan Şaik (1973); *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.

Gülensoy, Tuncer (1988); Dede Korkut Hikâyelerinin Anadolu ve Rumeli'deki İzleri: "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nın Bünyan; "Deli Dumrul Destanı'nın Rumeli Varyantı, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Belleten, 36, s. 97-111.

Jirmunskiy, Viktor Maksimoviç (1974); *Tyurkskiy Geroičeskiy Epos*. Leningrad: Nauka.

Jurbanov, Ahmet Kuanoviç (1958); *Struni Stoletiy*. Alma-Ata: Kazakskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo Hudojestvennoy Literaturı.

Prof. Dr. FUZULİ BAYAT

Köprülü, Fuat (1966); *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 7. bs., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (1973); Bey Böyrek Hikayesinin Bayburt Rivayeti, *Türk Kültürü Araştırmaları*. Yıl III-IV-V-VI 1966-1969. Ankara, s.159-180.

Shahgöli, Nasser Khaze / Yaghoobi, Valiollah / Aghatabai, Shahrouz / Behzad, Sara (2019); Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: *İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 16, S. 2 (Haziran), s. 147-379.

Türkmen, Fikret (1994); Dede Korkut Hikâyelerinin Anadolu ve Rumeli'de Yaşayan Kolları, *Türk Dili Araştırmaları, Yıllığı-Belleten*, 1988, Ankara.